

Jerzy KAJETANOWICZ*

ZWIĄZKI TAKTYCZNE I ODDZIAŁY POLSKICH WOJSK PANCERNYCH I ZMECHANIZOWANYCH W LATACH 1945-1970 ZMIANY ORGANIZACYJNE

W okresie powojennym polskie wojska pancerne i zmechanizowane przeszły szereg zmian organizacyjnych ukierunkowanych na dostosowanie struktur związków taktycznych i oddziałów do nowych warunków, jakie zaistniały po zakończeniu II wojny światowej. W etapie przejścia na organizację pokojową zmiany te doprowadziły do rezygnacji ze szczebla związku taktycznego i pozostawienia tylko „okrojonych” pułków pancernych, które pozbawiono pododdziałów piechoty i zabezpieczenia. Pod koniec lat czterdziestych, w wyniku scalenia istniejących oddziałów pancernych oraz w oparciu o cztery dywizje piechoty, utworzono dwie dywizje pancerne i dwie dywizje piechoty zmotoryzowanej, które wkrótce przeformowano w dywizje zmechanizowane. W pierwszej połowie lat pięćdziesiątych systematycznie zwiększano liczbę tych dywizji oraz organizowano samodzielne pułki pancerne przeznaczone do wsparcia dywizji piechoty. Od połowy lat pięćdziesiątych rozpoczęto proces rozbudowy wojsk pancernych i zmechanizowanych. Ponownie utworzono dywizje pancerne, natomiast pozostałe po redukcji wojsk lądowych dywizje piechoty do połowy lat sześćdziesiątych przekształcono w dywizje zmechanizowane. Druga połowa lat sześćdziesiątych to okres zmian jakościowych, który pozwolił na dostosowanie polskich wojsk pancernych i zmechanizowanych do działań w warunkach użycia broni jądrowej.

1. Zmiany organizacyjne jednostek pancernych w okresie przejścia wojska na stopę pokojową (1945-1948)

W 1945 r. w składzie polskich wojsk pancernych istniał: korpus pancerny (1. KPanc), dwie samodzielne brygady (1. i 16. BPanc) oraz kilka pułków czołgów ciężkich (4., 5. i 7. pczc) i artylerii samobieżnej (13., 28., 46., 49., 51. i 52. pas). Jednostki te w połowie września przeformowano na etaty pokojowe. W **korpusie pancernym** do zasadniczych jednostek bojowych należały: trzy brygady pancerne, brygada piechoty zmotoryzowanej, trzy pułki artylerii samobieżnej i batalion rozpoznawczy¹. Brygada pancerna posiadała w swojej strukturze: dwa bataliony czołgów (w każdym dwie kom-

* płk dr hab. Jerzy KAJETANOWICZ – Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych

¹ CAW IV 501.1/A/143, k. 138-139, Rozkaz NDWP nr 0248/Org. z 14 IX 1945 r.

panie czołgów), kompanię fizylierów zmotoryzowanych i kompanię karabinów przeciwlotniczych. Pododdziały zabezpieczenia obejmowały: kompanię sztabową, kompanię technicznego zaopatrzenia i pluton sanitarny. W brygadzie było 677 żołnierzy. Jej zasadnicze uzbrojenie stanowiły: 43 czołgi średnie T-34/85². Brygada piechoty zmotoryzowanej miała: dwa bataliony piechoty zmotoryzowanej (w każdym: trzy kompanie piechoty, kompania ckm oraz plutony rusznic przeciwpancernych, łączności i zaopatrzenia) i kompanię rozpoznawczą (plutony: samochodów pancernych, fizylierów i transporterów opancerzonych). Wsparcie artyleryjskie zabezpieczały: batalion moździerzy (dwie kompanie moździerzy 82 mm, kompania moździerzy 120 mm i pluton transportowy), dywizjon artylerii (dwie baterie armat 76 mm, plutony: dowództwa, parkowy i sanitarny) i kompania przeciwlotnicza. W pododdziałach zabezpieczenia były cztery kompanie: sztabowa, minowo - inżynierska, technicznego zaopatrzenia i samochodowa. Stan osobowy brygady wynosił 1.585 żołnierzy. Na jej uzbrojeniu było: 5 samochodów pancernych BA-64, 5 transporterów opancerzonych, 8 armat 76 mm, 4 moździerze 120 mm, 8 moździerzy 82 mm, 18 rusznic przeciwpancernych i 6 wkm³.

Pułki artylerii samobieżnej korpusu zorganizowane były według różnych etatów. W każdym z nich były cztery baterie dział i kompania zaopatrzenia technicznego. Zasadnicze różnice obejmowały pododdziały zabezpieczenia. Jeden z pułków miał plutony: dowodzenia i tzw. komendancki, a drugi posiadał kompanię sztabową z plutonami: dowództwa, saperów i fizylierów. Poszczególne pułki różniły się stanem osobowym, który wynosił od 236 do 334 żołnierzy. Uzbrojenie każdego z pułków stanowiło: 21 dział pancernych (SU-76, SU-85 lub ISU-122) i 1 samochód pancerny BA-64⁴.

Batalion rozpoznawczy miał w swoim składzie: kompanię piechoty zmotoryzowanej, kompanię czołgów, kompanię motocyklistów, baterię artylerii przeciwpancernej oraz plutony: łączności i remontowy. Batalion liczył 287 żołnierzy. Jego uzbrojenie stanowiło: 11 czołgów lekkich T-70, 5 samochodów pancernych BA-64 i 4 armaty przeciwpancerne 57 mm⁵.

Samodzielny pułk czołgów ciężkich zorganizowany był podobnie jak pułki artylerii samobieżnej. W jego strukturze znajdowały się: cztery kompanie czołgów ciężkich, kompania technicznego zaopatrzenia, kompania sztabowa oraz pluton gospodarczy. W pułku było 282 żołnierzy. Uzbrojenie stanowiło: 21 czołgów ciężkich IS-2 i 1 samochód pancerny BA-64⁶.

W lutym 1946 r. wszystkie brygady pancerne zreorganizowano na **pułki czołgów średnich** (1, 2, 6, 8 i 9 pczśr). Każdy z nich posiadał: trzy kompanie czołgów, kompanię fizylierów, kompanię technicznego zaopatrzenia, pluton dowództwa oraz

---

² Tamże, 1544/73/202, k. 2-8. Etat nr 5/15 brygady czołgów T-34 (czasu pokojowego) z 14 IX 1945 r.

³ Tamże 1544/73/209, Etat nr 5/13 brygady piechoty zmotoryzowanej korpusu czołgów czasu „P” z 14 IX 1945r.

⁴ Tamże 1544/73/506, k. 1-5, Etat nr 5/16 samodzielnego pułku artylerii samobieżnej SU-76 czasu „P” z 14 IX 1945 r., 1544/73/552; k. 1-5; Etat nr 5/18 25 Pułku Artylerii Samobieżnej ISU-122 czasu „P” z 14 IX 1945 r.; 1544/73/551, k. 1-4, Etat nr 5/22 pułku artylerii samobieżnej Su-85 czasu „P” z 14 IX 1945 r.

⁵ Tamże, 1544/73/212, k. 1-5, Etat nr 5/8 samodzielnego zmotoryzowanego batalionu rozpoznawczego czasu „P” z 14 IX 1945 r.

⁶ Tamże, 1544/73/555, k. 1-5. Etat nr 5/19 samodzielnego pułku czołgów ciężkich IS czasu „P” z 14 IX 1945 r.

drużyny gospodarczą i transportową. W pułku było 371 żołnierzy. Na jego uzbrojeniu znajdowały się: 32 czołgi średnie T-34/85⁷.

Rok później, w lutym 1947 r., wszystkie jednostki pancerne otrzymały nowe etaty. Organizacja pułków zbliżona była do obowiązującej wcześniej. W pułkach czołgów średnich utworzono kompanię sztabową, do której włączono pluton dowództwa oraz dwa nowe plutony: saperów i ochrony. Rozformowano kompanię fizylierów zmniejszając ogólny stan żołnierzy z 371 do 348⁸. W pozostałych jednostkach pancernych pododdziały dowodzenia, zabezpieczenia i logistyczne miały taką samą strukturę jak w pułku czołgów średnich. W pułku czołgów ciężkich były cztery kompanie czołgów, a w pułku artylerii pancerniej cztery baterie dział pancernych⁹.

Wiosną 1948 r., w pułku czołgów średnich rozwiązano kompanię zaopatrzenia technicznego, tworząc w zamian pluton techniczny. W wyniku zmian stan osobowy pułku zwiększył się do 368 żołnierzy stanu stałego i 129 elewów stanu zmiennego. Wzrosła też liczba uzbrojenia, które obejmowało: 35 czołgów średnich T-34/85 (wcześniej 32) i 1 samochód pancerny BA-64¹⁰. W pułku czołgów ciężkich wprowadzone zmiany miały ten sam zakres, co w pułku czołgów średnich. Pułk liczył 285 żołnierzy stanu stałego i 44 elewów stanu zmiennego. Jego uzbrojenie stanowiły: 24 czołgi ciężkie IS-2 i 1 samochód pancerny BA-64¹¹.

2. Reorganizacja jednostek pancernych i zmechanizowanych w okresie wzrostu napięcia na arenie międzynarodowej (1949-1954)

W marcu 1949 r. z istniejących dotychczas jednostek wojsk pancernych utworzono dwie dywizje pancerne (10. i 16. DPanc) i dwie dywizje piechoty zmotoryzowanej (8. i 11. DPZ), które weszły w skład dwóch korpusów pancernych (1. i 2. KPanc). **Dywizje pancerne** posiadały po dwa pułki czołgów średnich (w 16. DPanc, jeden pułk czołgów średnich i jeden pułk czołgów ciężkich), pułk piechoty zmotoryzowanej, batalion rozpoznawczy oraz jednostki artylerii i zabezpieczenia bojowego¹². Pułk czołgów średnich miał strukturę wzorowaną na pułku piechoty. W skład pododdziałów bojowych wchodziły tu: dwa bataliony czołgów i batalion artylerii pancerniej. Batalion czołgów posiadał trzy kompanie czołgów, a w batalionie artylerii pancerniej były dwie kompanie dział pancernych. W pułku znajdował się też batalion szkolny (dwie kompanie). Z dawnej organizacji jednostek pancernych przejęta została kompania dowodzenia i kompania technicznego zaopatrzenia. Zasadnicze uzbrojenie pułku składało się z: 66 czołgów średnich T-34/85 i 21 ciężkich dział pancernych ISU-122¹³. Pułk czołgów ciężkich miał

⁷ Tamże, 1544/73/554, k. 1-5. Etat nr 5/25 pułku czołgów czasu „P” z 6 II 1946 r.

⁸ Tamże, 1544/73/933, k. 1-10. Etat nr 5/33 pułku czołgów T-34 z 19 II 1947 r.

⁹ Tamże, 1544/73/934, k. 1-10. Etat nr 5/34 pułku czołgów ciężkich IS z 19 II 1947 r.; 1544/73/930, k. 1-10, Etat nr 5/30 pułku artylerii pancerniej SU-85/ISU-152 z 19 II 1947 r.; 1544/73/931, k. 1-10, Etat nr 5/31 pułku artylerii pancerniej ISU-122 z 19 II 1947 r.; 1544/73/932, k. 1-11, Etat nr 5/32 pułku artylerii pancerniej SU-85 z 19 II 1947r.

¹⁰ Tamże, 1544/73/1119, k. 1-7. Etat nr 5/38 pułku czołgów T-34 z 19 IV 1948 r.

¹¹ Tamże 1544/73/1120, k. 1-5. Etat nr 5/39 pułku czołgów IS z 19 IV 1948 r.

¹² Tamże, IV 501.1/A/177, k. 40-50, 55-64. Rozkazy organizacyjne MON nr 0055/Org. i nr 0056/Org. z 30 III 1949 r.

¹³ Tamże, k. 102-109

strukturę zbliżoną do pułku czołgów średnich. W batalionach czołgów ciężkich, w kompaniach czołgów, były tylko dwa plutony czołgów. Pozostałe ogniwa organizacyjne miały taką samą strukturę jak ich odpowiedniki w pułku czołgów średnich. Sprzęt bojowy pułku stanowiło: 35 czołgów ciężkich IS-2 i 16 ciężkich dział pancernych ISU-152¹⁴.

Zmotoryzowany pułk piechoty był w praktyce „klasycznym” pułkiem piechoty wyposażonym dodatkowo w samochody ciężarowe. W skład pułku wchodziły trzy bataliony piechoty złożone z: trzech kompanii piechoty, kompanii moździerzy i plutonów: armat przeciwpancernych, łączności i transportowego. Pułkowy pododdziałem artylerii był dywizjon artylerii, który składał się z: baterii moździerzy 120 mm i baterii armat przeciwpancernych. Pododdziałem szkolnym był batalion szkolny, w składzie którego znajdowały się dwie kompanie oraz drużyna transportowa. Do pododdziałów zabezpieczenia należały: kompania łączności, kompania saperów i pluton obrony przeciwchemicznej¹⁵.

Batalion rozpoznawczy składał się z: kompanii motocyklistów, kompanii czołgów, kompanii piechoty zmotoryzowanej oraz plutonów: dowodzenia, saperów i technicznego. Batalion był uzbrojony w: 10 czołgów średnich T-34/85 i 5 samochodów pancernych BA-64¹⁶.

Dywizja piechoty zmotoryzowanej posiadała w swoim składzie: trzy zmotoryzowane pułki piechoty, pułk czołgów średnich i batalion rozpoznawczy. Pułk piechoty zmotoryzowanej zorganizowany był tak samo jak pułk w dywizji pancernej. Jediną różnicą była zmniejszona liczba plutonów piechoty (z 2 do 1) w kompaniach piechoty. W pułku czołgów średnich batalion artylerii pancernej uzbrojony był w działa pancerne SU-85, przy czym nie uległa tam zmianie liczba kompanii oraz znajdujących się w nich plutonów i wozów bojowych. Batalion rozpoznawczy miał taką samą strukturę jak w dywizji pancernej.

W połowie 1950 r., w ramach przedsięwzięć planu rozwoju wojska na lata 1950 – 1955, dywizje pancerne i piechoty zmotoryzowanej przeformowano w dywizje zmechanizowane (8., 10. 11 i 16 DZ) W składzie korpusów zmechanizowanych utworzono dodatkowo samodzielny pułk czołgów ciężkich (4. i 6. pczc).

W skład **dywizji zmechanizowanej** wchodziły: dwa pułki zmechanizowane, pułk czołgów średnich, pułk artylerii lekkiej, pułk moździerzy, dywizjon artylerii przeciwlotniczej batalion rozpoznawczy, batalion saperów, batalion łączności, kompania samochodowa oraz ruchome warsztaty naprawy czołgów, samochodów i sprzętu artyleryjskiego. Pułk zmechanizowany posiadał: trzy bataliony piechoty zmotoryzowanej (w każdym: trzy kompanie piechoty, kompania ckm, kompania moździerzy, pluton armat 57 mm, pluton łączności i drużyna naprawcza), batalion czołgów średnich (trzy kompanie czołgów), dywizjon artylerii (trzy baterie armat 76 mm), bateria moździerzy 120 mm, batalion szkolny oraz kompanie: rozpoznawczą, saperów, technicznego zaopatrzenia, łączności i plutonu obrony przeciwchemicznej. Pułk liczył ogółem 1.786 żołnierzy.

---

¹⁴ CAW 1544/73/1222, k. 159-166, Etaty nr 5/44, 47, 50-60 16 DPanc z 30 III 1949 r.

¹⁵ Tamże, Etaty nr 5/44, 47, 50-59 10 DPanc ..., k. 80-91

¹⁶ Tamże, k. 103-139.

W pułku czołgów średnich znajdowały się: dwa bataliony czołgów (w każdym: trzy kompanie czołgów), batalion artylerii pancernej ISU-122 (dwie kompanie dział pancernych), kompania technicznego zaopatrzenia i kompania dowodzenia. W pułku było 789 żołnierzy.

Pułk czołgów ciężkich korpusu posiadał: cztery kompanie czołgów ciężkich, kompanię fizylierów, batalion artylerii pancernej (dwie kompanie dział pancernych), kompanie: dowodzenia, technicznego zaopatrzenia i szkolną. Pułk liczył 678 żołnierzy. Jego sprzęt bojowy stanowiły 23 czołgi ciężkie IS-2 i 13 ciężkich dział pancernych ISU-122¹⁷.

Wiosną 1951r. **dywizje zmechanizowane** otrzymały nowe etaty. Zwiększono liczbę oddziałów pancernych i zmechanizowanych włączając do dywizji: trzeci pułk zmechanizowany i pułk artylerii pancernej¹⁸.

Pułk artylerii pancernej był typową jednostką wsparcia. W skład pułku wchodziły: batalion artylerii pancernej, skadrowany batalion artylerii pancernej, batalion czołgów ciężkich, batalion fizylierów, kompania technicznego zaopatrzenia i pluton saperów. W pułku znajdowało się 759 żołnierzy¹⁹. W pułku zmechanizowanym zmniejszono liczbę zasadniczych pododdziałów bojowych. W batalionach piechoty zmotoryzowanej we wszystkich kompaniach piechoty, moździerzy i ckm zredukowano liczbę plutonów z 3 do 2. W batalionie czołgów średnich zmniejszono liczbę kompanii czołgów (z 3 do 2). Wprowadzenie tych zmian spowodowało znaczne zmniejszenie stanu osobowego pułku zmechanizowanego (o ponad 30%)²⁰. Nowy etat wprowadzał poważne oszczędności, które pozwalały na uzyskanie rezerw potrzebnych do utworzenia trzeciego pułku zmechanizowanego.

Bardzo duże zmiany organizacyjne wprowadzono w pułku czołgów średnich. Oprócz wcześniej istniejących dwóch batalionów czołgów utworzono trzeci skadrowany batalion czołgów (wszystkie bataliony czołgów miały jednak tylko po dwie kompanie czołgów). W miejsce batalionu artylerii pancernej (którego sprzęt i ludzi wykorzystano do sformowania pułku artylerii pancernej) wprowadzono batalion piechoty zmotoryzowanej (utworzony dzięki oszczędnościom etatowym w pułku zmechanizowanym) składający się z trzech kompanii piechoty zmotoryzowanej, kompanii przeciwlotniczych karabinów maszynowych i baterii artylerii przeciwpancernej. Pomimo tak dużych zmian organizacyjnych ogólna liczba żołnierzy w pułku, w porównaniu do poprzedniego etatu, uległa nieznacznemu zmniejszeniu (z 789 do 730)²¹. Nowa struktura pułku czołgów czyniła z niego oddział o większej samodzielności bojowej przy nieznacznie tylko zwiększonej sile ognia.

W **pułku czołgów ciężkich korpusu** rozwiązano kompanię dowodzenia, a wchodzące w jej skład plutony łączności i saperów usamodzielniono. Kompanie czołgów ciężkich weszły w skład batalionu czołgów ciężkich. W batalionie artylerii pancern-

¹⁷ CAW 1544/73/1491, k. 1-9. Etat nr 5/63 pułku czołgów ciężkich KPanc.

¹⁸ Tamże, 1545/73/60, k. 31 – 46, 58 – 70, Rozkaz organizacyjny MON Nr 0044/Org. z 17 V 1951 r.; Rozkaz organizacyjny MON Nr 0045/Org. z 17 V 1951r.

¹⁹ Tamże, 1544/73/2569, k. 1-11. Etat nr 5/85 pułku artylerii pancernej z 3 III 1951 r.

²⁰ Tamże, 1544/73/2567, k. 1-15. Etat nr 5/83 pułku zmechanizowanego z 3 III 1951r.

²¹ Tamże, 1544/73/2568, k. 2-10. Etat nr 5/84 pułku czołgów średnich z 3 III 1951 r.

nej zwiększono liczbę kompanii z 2 do 4 zmniejszając jednocześnie w każdej z nich liczbę plutonów z 3 do 2. Nowym pododdziałem był skadrowany batalion artylerii pancernej o strukturze identycznej jak batalion rozwinięty. W miejsce kompanii fizyliarów powstał batalion fizyliarów składający się z: dwóch kompanii fizyliarów i kompanii piechoty zmotoryzowanej, baterii przeciwlotniczej, baterii artylerii i plutonu łączności. W kompanii technicznego zaopatrzenia utworzono dodatkowy pluton robót specjalnych²². Nowa struktura czyniła z pułku oddział o dużej sile ognia i znacznej samodzielności bojowej, niezbędnych do działań na szczeblu operacyjnym, do których był przeznaczony.

W 1951 r. wprowadzono nowy rodzaj jednostek pancernych w postaci **samodzielnych pułków czołgów** (11., 13., 16., 18., 20. i 22. pcz). Struktura pułku obejmowała: sześć kompanii czołgów średnich, batalion artylerii pancernej (dwie kompanie dział pancernych); kompanię technicznego zaopatrzenia oraz plutony: łączności i saperów. Uzbrojenie pułku stanowiły: 63 czołgi średnie T-34/85 i 18 ciężkich dział pancernych ISU-122²³. W grudniu 1952 r. nastąpiła zmiana etatu samodzielnego pułku czołgów. Nowy etat zmniejszył stan liczbowy żołnierzy o 46%. W pułku znajdowały się teraz tylko trzy kompanie czołgów średnich i jedna kompania dział pancernych. Spowodowało to zmniejszenie ogólnej liczby podstawowego sprzętu bojowego do: 30 czołgów i 5 dział pancernych²⁴.

W tym samym czasie wprowadzono nowe etaty **dywizji zmechanizowanej typu B** (dla nowo sformowanej 19. i 20. DZ)²⁵. Etaty te zachowywały ogólną strukturę wcześniejszych DZ, które otrzymały nazwę DZ typu A, jednak liczebność poszczególnych oddziałów i pododdziałów oraz stan ich uzbrojenia były tu znacznie niższe. Pułki zmechanizowane miały w swojej strukturze tylko jeden batalion piechoty zmotoryzowanej. W miejsce batalionu czołgów – wprowadzono kompanię czołgów. Sprzęt bojowy pułku stanowiło tylko 10 czołgów średnich T-34/85 i 5 samochodów pancernych BA-64. Na uzbrojeniu artyleryjskim znajdowało się: 14 armat, 14 moździerzy i 3 ciężkie granatniki przeciwpancerne T-21²⁶. W pułku czołgów średnich znajdował się jeden batalion czołgów, a w miejsce batalionu piechoty zmotoryzowanej weszła kompania piechoty zmotoryzowanej. Pułk liczył 415 żołnierzy (43 % mniej niż w pułku czołgów DZ typu A). Sprzęt bojowy stanowiło 31 czołgów średnich T-34/85 (52 % stanu wozów bojowych pułku czołgów DZ typu A)²⁷.

Pułk artylerii pancernej miał: batalion artylerii pancernej, batalion czołgów ciężkich i kompanię fizyliarów. Bataliony te były częściowo skadrowane. Stan osobowy wynosił 487 żołnierzy (36 % mniej niż w pułku artylerii pancernej DZ typu A). Zasadniczy sprzęt bojowy stanowiło: 16 ciężkich dział pancernych ISU-122 oraz 13 czołgów ciężkich IS-2 (w analogicznym pułku DZ typu A było ich odpowiednio: 42 i 23 szt.)²⁸.

²² Tamże, 1544/73/2425, k. 1-10. Etat nr 5/92 pułku czołgów ciężkich KZ.

²³ Tamże, 1544/73/1862, k. 1-7. Etat nr 5/96 samodzielnego pułku czołgów z 12 III 1951 r.

²⁴ Tamże, 1544/73/3057, k. 1 - 7. Etat nr 5/115 samodzielnego pułku czołgów z 4 XII 1952 r.

²⁵ Tamże, 1101/65/22, k. 293-295. Rozkaz organizacyjny MON nr 0082/Org. z 4 XII 1952 r.

²⁶ Tamże 1544/73/2582, k. 2-12. Etat nr 5/105 pułku zmechanizowanego DZ z 4 XII 1952 r.

²⁷ Tamże, 1544/73/2583, k.2-9. Etat nr 5/106 pułku czołgów średnich DZ z 4 XII 1952 r.

²⁸ Tamże, 1544/73/2584, k. 2 - 10. Etat nr 5/107 pułku artylerii pancernej DZ z 4 XII 1952 r.

Późną jesienią 1954 r. rozpoczęto reorganizację 15. Dywizji Piechoty na etat dywizji zmechanizowanej typu B. W dywizji tej, w miejsce pułku artylerii pancernej, włączono ciężki pułk czołgów i artylerii pancernej, a w miejsce batalionu rozpoznawczego, kampanię rozpoznawczą²⁹.

Ciężki pułk czołgów i artylerii pancernej posiadał w swojej strukturze dwa bataliony: czołgów ciężkich i dział pancernych, z których każdy miał po dwie kompanie. Wśród pozostałych pododdziałów były plutony: dowodzenia, piechoty zmotoryzowanej, artylerii przeciwlotniczej, saperów i transportowo-gospodarczy. Stan osobowy pułku wynosił 350 żołnierzy³⁰.

W pułku zmechanizowanym, w batalionach piechoty zmotoryzowanej, zamiast kompanii ckm wprowadzono baterię artylerii przeciwpancernej z plutonem armat i dwoma plutonami ciężkich granatników. Dodatkowym pododdziałem batalionu była bateria artylerii przeciwlotniczej. W kompaniach piechoty zmotoryzowanej, oprócz dwóch plutonów piechoty, wprowadzono pluton ckm. Istniejąca w innych pułkach zmechanizowanych kompania czołgów średnich została tu zastąpiona kompanią czołgów i artylerii pancernej. Grupę pododdziałów artyleryjskich pułku poszerzono o baterię artylerii przeciwlotniczej³¹.

W składzie pułku czołgów średnich znajdowały się: dwa bataliony czołgów po dwie kompanie w każdym, oraz plutony: piechoty zmotoryzowanej, artylerii przeciwlotniczej, saperów i transportowo-gospodarczy³².

3. Zmiany organizacyjne w latach 1955-1960

We wrześniu 1955 r., w ramach redukcji sił zbrojnych, dokonano reorganizacji wszystkich dywizji zmechanizowanych. Cztery dywizje zmechanizowane (10., 16., 19. i 20.) przekształcono w dywizje pancerne³³.

Dywizja zmechanizowana typu A, w porównaniu do poprzedniej dywizji tego typu, nie miała w swym składzie pułku artylerii pancernej, w miejsce którego wprowadzono batalion czołgów i artylerii pancernej. Wśród zasadniczych oddziałów bojowych wprowadzono dwa typy pułków zmechanizowanych: rozwinięty i skadrowany. Pierwszy z nich miał w swym składzie: dwa bataliony piechoty zmotoryzowanej (w każdym dwie kompanie piechoty zmotoryzowanej, kompania ckm oraz baterie: artylerii przeciwpancernej i przeciwlotniczej), batalion czołgów i artylerii pancernej (dwie kompanie czołgów średnich i kompania dział pancernych), batalion szkolny, artylerię pułkową (baterie artylerii i moździerzy), baterię artylerii przeciwlotniczej, kompanie: rozpoznawczą, łączności, saperów oraz pluton obrony przeciwchemicznej. W porównaniu do poprzedniej struktury wprowadzono dodatkowo: batalion czołgów i artylerii pancernej (wcześniej był tylko dwukompanijny batalion czołgów), batalion szkolny (będący w praktyce trzecim batalionem piechoty zmotoryzowanej) i baterię artylerii przeciwlotniczej. Zmniejszono liczbę pododdziałów artylerii wsparcia (o dwie baterie) tworząc w miejsce dywizjonu artylerii tzw. artylerię puł-

²⁹ Tamże, 1544/73/2594, k. 13. Etat nr 5/121 dowództwa DZ typu B z 8 XI 1954 r.

³⁰ Tamże, 1544/73/2602, k. 2-27. Etat nr 5/129 ciężkiego pułku czołgów i artylerii pancernej DZ typu B z 8 XI 1954 r.

³¹ Tamże, 1544/73/2600, k. 1 - 36. Etat nr 5/127 pułku zmechanizowanego DZ typu B z 8 XI 1954 r.

³² Tamże, 1544/73/2601, k. 1 - 23. Etat nr 5/128 pułku czołgów średnich DZ typu B z 8 XI 1954 r.

³³ Tamże, k. 230-234, Rozkaz organizacyjny MON nr 0058/Org. z 19 IX 1955 r.

kową, do której oprócz baterii artylerii włączono też baterię moździerzy. Zmianie uległ skład niektórych pododdziałów. W kompanii rozpoznawczej znajdowały się teraz dwa plutony: rozpoznawczy (na transporterach opancerzonych) i czołgów (wcześniej kompania ta miała plutony: samochodów pancernych, motocyklistów i rozpoznania). Ogółem w pułku było 1.189 żołnierzy. Sprzęt bojowy składał się z: 25 czołgów T-54A (w rzeczywistości nadal znajdowały się tam czołgi T-34/85), 10 ciężkich dział pancernych ISU-122, 9 transporterów opancerzonych BTR-152 i 1 transportera opancerzonego BTR-40. Zasadnicze uzbrojenie stanowiło: 5 dział bezodrzutowych kalibru 107 mm, 5 dział bezodrzutowych kalibru 82 mm, 4 armaty polowe kalibru 76 mm, 5 armat przeciwpancernych 57 mm, 4 armaty przeciwlotnicze 37 mm, 4 moździerze 120 mm, 30 granatników przeciwpancernych, 10 wkm PKM-2 i 4 PKM-4³⁴.

Skadrowany pułk zmechanizowany miał strukturę organizacyjną zbliżoną do pułku rozwiniętego. Zasadnicze różnice dotyczyły batalionów piechoty zmotoryzowanej, z których jeden został skadrowany, a w drugim zmniejszono liczbę kompanii piechoty z 3 do 2. W batalionie szkolnym zamiast kompanii istniały tylko trzy plutony. Kompania saperów została zredukowana do plutonu. Stan osobowy skadrowanego pułku był o 25% mniejszy niż w pułku rozwiniętym i wynosił 886 żołnierzy. Sprzęt bojowy obejmował: 25 czołgów T-54A, 3 ciężkie działa pancerne ISU-122, 6 transporterów opancerzonych BTR-152 i 1 transporter opancerzony BTR-40. Znacznie niższe były tu stany poszczególnych typów uzbrojenia, na które składało się: 3 działa bezodrzutowe kalibru 107 mm, 3 działa bezodrzutowe kalibru 82 mm, 4 armaty polowe 76 mm, 3 armaty przeciwpancerne 57 mm, 4 armaty przeciwlotnicze 37 mm, 4 moździerze 120 mm, 21 granatników przeciwpancernych, 6 PKM-2 i 4 PKM-4³⁵.

Istotne zmiany organizacyjne wprowadzono w pułku czołgów średnich, w którym zrezygnowano ze szczebla batalionu. Oddział ten wg nowej struktury miał w swym składzie: pięć kompanii czołgów średnich (w tym dwie skadrowane), kompanię piechoty zmotoryzowanej, kompanię rozpoznawczą, baterię przeciwlotniczą, plutony: łączności, saperów i transportowo-gospodarczy oraz drużynę rozpoznania chemicznego. Ogółem pułk liczył 690 żołnierzy. Jego sprzęt stanowiło: 55 czołgów średnich T-54A i 1 transporter opancerzony BTR-152³⁶.

Nowym pododdziałem bojowym DZ typu A był batalion czołgów i artylerii pancernej. W jego składzie znajdowały się: dwie kompanie czołgów średnich, dwie kompanie dział pancernych (w tym jedna skadrowana), kompania piechoty zmotoryzowanej, bateria przeciwlotnicza, plutony: łączności, saperów i transportowo-gospodarczy oraz drużyny: rozpoznawcza, rozpoznania chemicznego i regulacji ruchu. Batalion liczył 519 żołnierzy. Na jego uzbrojeniu znajdowały się: 22 czołgi średnie T-54 A, 20 ciężkich dział pancernych ISU-122 i 1 transporter opancerzony BTR-152³⁷. Skład ten w praktyce był zbliżony do pułku czołgów średnich.

Dywizja zmechanizowana typu B miała podobną strukturę jak dywizja typu A. Kompanię rozpoznawczą dywizji przeniesiono na etat batalionu. Pułk zmechanizowany

³⁴ CAW 1544/73/3415, k. 1–24. Etat nr 5/164 pułku zmechanizowanego DZ typu A z 19 IX 1955 r.

³⁵ Tamże, 1544/73/3416, k. 1–20. Etat nr 5/165 pułku zmechanizowanego DZ typu A z 19 IX 1955 r.

³⁶ Tamże, 1544/73/3417, k. 1–11. Etat nr 5/166 pułku czołgów średnich DZ typu A z 19 IX 1955 r.

³⁷ Tamże, 1544/73/3418, k. 1–12. Etat nr 5/167 batalionu czołgów i artylerii pancernej DZ typu A z 19 IX 1955r.

organizacyjnie zbliżony był do skadrowanego pułku zmechanizowanego dywizji typu A. Różnice między nimi polegały na tym, że o ile w pułku DZ typu A skadrowany został cały batalion piechoty zmotoryzowanej, to w pułku DZ typu B skadrowano jedynie po jednej kompanii piechoty w każdym batalionie. Pułk liczył 1.104 żołnierzy. Na jego uzbrojeniu znajdowało się: 25 czołgów średnich T-54A, 10 ciężkich dział pancernych ISU-122, 8 transporterów opancerzonych BTR-152, 1 transporter opancerzony BTR-40, 10 dział bezodrzutowych (5 kalibru 107 mm i 5 kalibru 82 mm), 4 moździerze 120 mm, 4 armaty 76 mm, 5 armat przeciwpancernych 57 mm, 4 armaty przeciwlotnicze 37 mm, 30 granatników przeciwpancernych oraz 13 zestawów przeciwlotniczych (w tym 10 szt. PKM-2 i 3 szt. PKM-4)³⁸. Pułk czołgów średnich miał: trzy kompanie czołgów średnich (w tym jedna skadrowana), kompanię piechoty zmotoryzowanej, plutony: rozpoznawczy, łączności, przeciwlotniczy, saperów i transportowo-gospodarczy oraz drużynę regulacji ruchu. Stan osobowy wynosił 338 żołnierzy. Sprzęt bojowy składał się z: 35 czołgów średnich T-54A i 1 transportera opancerzonego BTR-152³⁹.

Etat **dywizji pancерnej** został w dużym stopniu oparty na etacie dywizji zmechanizowanej typu A. Struktura pułków czołgów była nieomal identyczna jak w DZ typu A. Wszystkie kompanie czołgów były tu jednak w pełni rozwinięte (w DZ typu A dwie były skadrowane). Jedyna różnica polegała na wprowadzeniu w miejsce baterii przeciwlotniczej plutonu przeciwlotniczego oraz wyłączeniu drużyny rozpoznania chemicznego. Pułk liczył 468 żołnierzy. Sprzęt bojowy stanowiło: 55 czołgów średnich T-54A i 2 transportery opancerzone BTR-152⁴⁰. W pułku zmechanizowanym zmiany wprowadzono w batalionach piechoty zmotoryzowanej, gdzie dodatkowo włączono trzecią skadrowaną kompanię piechoty. Pułk liczył 1.265 żołnierzy. Ilość zasadniczych typów sprzętu bojowego i uzbrojenia była tu zbliżona do stanu w pułku zmechanizowanym DZ typu A⁴¹. Całkowicie nowym pododdziałem bojowym DPanc był batalion czołgów ciężkich i artylerii pancерnej. W jego skład wchodziły: dwie kompanie czołgów ciężkich (w tym jedna skadrowana), dwie kompanie ciężkich dział pancерnych (również jedna skadrowana), kompania piechoty zmotoryzowanej, plutony: przeciwlotniczy, saperów, łączności, transportowo-gospodarczy oraz drużyny: rozpoznawcza i regulacji ruchu. Stan osobowy batalionu wynosił 485 żołnierzy. Jego sprzęt bojowy stanowiły: 22 czołgi ciężkie IS-2, 20 ciężkich dział pancерnych ISU-122 i 1 transporter opancerzony BTR-152⁴².

Pułki czołgów ciężkich KPanc przekształcono w **bataliony czołgów ciężkich i artylerii pancерnej**. Struktura batalionu obejmowała: kompanię czołgów ciężkich, skadrowaną kompanię czołgów, kompanię dział pancерnych, skadrowaną kompanię dział pancерnych, plutony: piechoty zmotoryzowanej, przeciwlotniczy, łączności i transportowo-gospodarczy. Stan osobowy liczył 288 żołnierzy. Sprzęt bojowy stanowiło: 22 czołgi ciężkie IS-2 i 20 ciężkich dział pancерnych ISU-152⁴³.

³⁸ Tamże, 1544/73/3397, k. 1 - 22. Etat nr 5/146 pułku zmechanizowanego DZ typu B z 19 IX 1955 r.

³⁹ Tamże, 1544/73/3399, k. 1 - 9. Etat nr 5/148 pułku czołgów średnich DZ „B” z 19 IX 1955 r.

⁴⁰ Tamże, 1544/73/3430, k. 1 - 10. Etat nr 5/179 pułku czołgów średnich DPanc z 19 IX 1955 r.

⁴¹ Tamże, 1544/73/3429, k. 1-22. Etat nr 5/178 pułku zmechanizowanego DPanc z 19 IX 1955 r.

⁴² Tamże, 1544/73/3431, k. 1-9. Etat nr 5/180 batalionu czołgów ciężkich i artylerii pancерnej DPanc z 19 IX 1955 r.

⁴³ Tamże, 1544/73/4021, k. 2-10. Etat nr 5/187 batalionu czołgów ciężkich i artylerii pancерnej z 18 XI 1955 r.

Podjęta w marcu 1957 r. decyzja o zmniejszeniu liczebności WP zapoczątkowała reorganizację dywizji na nowe etaty. W **dywizjach zmechanizowanych** zniesiono podział na kategorię A i B wprowadzając jeden typ etatów. W grupie oddziałów i pododdziałów bojowych przewidywały one likwidację batalionu czołgów i artylerii pancernej, a w DZ typu B również szkolnego batalionu czołgów, których sprzęt włączono do nowo sformowanego (na bazie dotychczas istniejącego pułku czołgów średnich) pułku czołgów i artylerii pancernej⁴⁴.

W dywizji były dwa rozwinięte pułki zmechanizowane. Każdy z nich składał się z: trzech batalionów piechoty zmotoryzowanej (w każdym trzy kompanie piechoty, pluton ckm i pluton przeciwpancerny oraz kompania wsparcia), batalionu czołgów średnich (trzy kompanie czołgów), baterii artylerii przeciwlotniczej, artylerii pułkowej (bateria moździerzy, bateria artylerii przeciwpancernej) i kompanii łączności. W porównaniu do poprzedniej struktury nowy pułk nie posiadał w swym składzie: batalionu szkolnego (jego kosztem zwiększono liczbę batalionów piechoty zmotoryzowanej z 2 do 3), kompanii rozpoznawczej, kompanii saperów i plutonu obrony przeciwchemicznej (pododdziały te szkolno przy batalionach dywizyjnych - rozpoznawczym i saperów oraz dywizyjnej kompanii obrony przeciwchemicznej). W batalionach piechoty zmotoryzowanej rozwiązano kompanię ckm i baterię artylerii tworząc w zamian kompanię wsparcia oraz włączając plutony ckm do kompanii piechoty zmotoryzowanej. Batalion czołgów średnich powstał w miejsce batalionu czołgów i artylerii pancernej, co oznaczało ostateczną rezygnację z dział pancernych. W pododdziałach artylerii największe zmiany objęły baterię artylerii przeciwlotniczej, gdzie w miejsce istniejącego wcześniej jednego plutonu wkm wprowadzono trzy plutony PKM (plutony te w czasie działań bojowych przydzielano poszczególnym batalionom piechoty zmotoryzowanej). Pułk liczył 1.396 żołnierzy. Na uzbrojeniu znajdowało się: 31 czołgów T-54A, 9 transporterów opancerzonych BTR-152, 2 działa bezodrzutowe 82 mm, 4 armaty przeciwpancerne kalibru 76 mm, 6 armat przeciwpancernych kalibru 57 mm, 4 armaty przeciwlotnicze kalibru 37 mm, 4 moździerze 120 mm, 12 moździerzy 82 mm, 3 zestawy PKM-4, 9 zestawów PKM-2 i 54 granatniki przeciwpancerne RPG-2⁴⁵.

Skadrowany pułk zmechanizowany miał strukturę zbliżoną do pułku rozwiniętego. W pułku tym w miejsce trzech batalionów piechoty zmotoryzowanej były dwa, w znacznym stopniu skadrowane. Trzecim batalionem był batalion szkolny. Charakter pododdziału szkolnego miał również batalion czołgów. Dodatkowym pododdziałem była kompania wartownicza przeznaczona do ochrony sprzętu. Stan etatowy pułku wynosił 918 żołnierzy. Sprzęt bojowy pułku obejmował: 31 czołgów średnich T-54A, 9 transporterów opancerzonych BTR-152, 1 transporter opancerzony BTR-40. Pułk uzbrojony był w: 6 armat przeciwpancernych 76 mm, 4 armaty przeciwpancerne 57 mm, 4 armaty przeciwlotnicze 37 mm, 6 moździerzy 120 mm, 16 moździerzy 82 mm, 63 granatniki RPG-2, 4 zestawy przeciwlotnicze PKM-4 i 11 zestawów PKM-2⁴⁶.

Pułk czołgów i artylerii pancernej składał się z: czterech kompanii czołgów średnich, kompanii dział pancernych, kompanii piechoty zmotoryzowanej, baterii arty-

⁴⁴ Tamże, 1545/73/74, k. 147-156 i 170-172. Rozkaz MON nr 0025/Org. z 2 IV 1957 r.

⁴⁵ Tamże, 1544/73/4025, k. 3-22. Etat nr 5/201 pułku zmechanizowanego DZ z 2 IV 1957 r.

⁴⁶ Tamże, 1544/73/4026, k. 3-21. Etat nr 5/202 skadrowanego pułku zmechanizowanego DZ z 2 IV 1957 r.

lerii przeciwlotniczej i plutonu łączności. W pułku było 543 żołnierzy. Na jego uzbrojeniu znajdowały się: 42 czołgi średnie T-54A, 10 dział pancernych ISU-122, transporter opancerzony BTR-152, 4 armaty przeciwlotnicze 37 mm i 9 granatników przeciwpancernych RPG-2⁴⁷.

Batalion rozpoznawczy składał się z: kompanii rozpoznawczej, kompanii czołgów średnich, kompanii piechoty zmotoryzowanej, plutonu przeciwlotniczego, plutonu motocykli i samochodów osobowo-terenowych i plutonu łączności. Stan etatowy wynosił 262 żołnierzy. Sprzęt bojowy batalionu stanowiło: 10 czołgów średnich T-54A (lub T-34/85), a od listopada 1957 r. 7 czołgów średnich i 3 czołgi pływające PT-76 oraz 3 transportery opancerzone BTR-40⁴⁸.

W **dywizji pancerniej** były dwa rozwinięte pułki czołgów średnich. Każdy z nich miał w swoim składzie: cztery kompanie czołgów średnich, kompanię czołgów ciężkich, kompanię piechoty zmotoryzowanej, pluton artylerii przeciwlotniczej i pluton łączności. W porównaniu do wcześniej obowiązującego etatu w pułku nie było kompanii rozpoznawczej i plutonu saperów, które to pododdziały szkolono w batalionach dywizyjnych. Nowością było wprowadzenie kompanii czołgów ciężkich, kosztem jednej kompanii czołgów średnich. Bardziej rozbudowana była kompania piechoty zmotoryzowanej, w której zwiększono liczbę plutonów z 2 do 3. W pułku znajdowało się etatowo 494 żołnierzy. Jego uzbrojenie stanowiło: 42 czołgi średnie T-54A, 10 czołgów ciężkich IS-2 i 1 transporter opancerzony BTR-152⁴⁹.

Skadrowany pułk czołgów średnich miał strukturę podobną do pułku rozwiniętego. Różnice obejmowały pododdziały liniowe. Zamiast czterech kompanii czołgów średnich pułk miał ich tylko dwie. W oparciu o pozostałe utworzono szkołę podoficerską (trzy kompanie). Pomimo skadrowania pozostałych pododdziałów stan etatowy pułku był wyższy niż w pułku rozwiniętym (ze względu na dużą liczbę szkolonych żołnierzy) i wynosił 727 żołnierzy. Liczba zasadniczych typów sprzętu bojowego i uzbrojenia była taka sama⁵⁰.

Pułk zmechanizowany DPanc stanowił połączenie rozwiązań organizacyjnych pułku zmechanizowanego i skadrowanego pułku zmechanizowanego DZ. W jego strukturze znajdowały się: dwa bataliony piechoty zmotoryzowanej po trzy kompanie, batalion czołgów średnich (trzy kompanie czołgów), batalion szkolny, bateria artylerii przeciwlotniczej i artyleria pułkowa. Pułk nie posiadał kompanii rozpoznawczej i kompanii saperów, które szkolono przy batalionach dywizyjnych. Zmiany w batalionach piechoty zmotoryzowanej i batalionie czołgów miały podobny zakres, jak pułkach zmechanizowanych DZ. Ogółem pułk liczył 1.230 żołnierzy. Sprzęt bojowy stanowiło: 31 czołgów średnich T-54A, 9 transporterów opancerzonych BTR-152 i 1 transporter opancerzony BTR-40. Zasadnicze uzbrojenie składało się z: 4 armat przeciwpancernych 76 mm, 4 armat przeciwpancernych 57 mm, 4 moździerzy 120 mm, 10 moździerzy 82 mm, 4 armat przeciwlotniczych 37 mm, 42 granatników przeciwpancernych RPG-2, 3 zestawów przeciwlotniczych PKM-4 i 11 zestawów PKM-2⁵¹.

⁴⁷ Tamże, 1544/73/4027, k. 2-13. Etat nr 5/203 pułku czołgów i artylerii pancerniej z 2 IV 1957 r.

⁴⁸ Tamże, 1544/73/4023, k. 4-12. Etat nr 5/199 batalionu rozpoznawczego z 2 IV 1957 r.

⁴⁹ Tamże, 1544/73/4038, k.2-12. Etat nr 5/220 pułku czołgów średnich z 2 IV 1957 r.

⁵⁰ Tamże, 1544/73/4039, k. 2-15. Etat nr 5/221 skadrowanego pułku czołgów średnich z 2 IV 1957 r.

⁵¹ Tamże, 1544/73/4037, k.2-22. Etat nr 5/219 punktu zmechanizowanego z 2 IV 1957 r.

Nową organizację wprowadzono w **pułku czołgów i artylerii pancernej dywizji piechoty**. W jego strukturze znalazły się: trzy kompanie czołgów średnich, kompania dział pancernych, kompania szkolna, bateria przeciwlotnicza i pluton łączności. Pułk liczył 514 żołnierzy. Sprzęt bojowy stanowiły: 42 czołgi średnie T-34/85, 7 ciężkich dział pancernych ISU-122 i 1 średnie działo pancerne SU-85⁵².

Latem 1958 r. dokonano korekty etatów pułków czołgów średnich wycofując z ich składu kompanie czołgów ciężkich i zwiększając ponownie do pięciu liczbę kompanii czołgów średnich. Liczba podstawowego sprzętu bojowego nie uległa zmianie. Zmiany objęły również część batalionów rozpoznawczych, gdzie w kompanii czołgów zmniejszono liczbę plutonów czołgów średnich z 3 do 2, a w zamian wprowadzono nowy pluton czołgów pływających⁵³.

Jesienią 1958 r., w związku z kolejną decyzją o zmniejszeniu sił zbrojnych, przeprowadzono następną reorganizację dywizji pancernych i zmechanizowanych. Zmiany objęły podstawowe oddziały i pododdziały. W **dywizji zmechanizowanej** nowe etaty otrzymały: rozwinięte pułki zmechanizowane, skadrowany pułk zmechanizowany, pułk czołgów i artylerii pancernej i batalion rozpoznawczy. W strukturze rozwiniętego pułku zmechanizowanego zmniejszono liczbę batalionów piechoty zmotoryzowanej z 3 do 2 wprowadzając w zamian batalion szkolny. Pozostałe pododdziały zachowały poprzednią strukturę organizacyjną. Pułk liczył 1.235 żołnierzy. Sprzęt bojowy stanowiło: 31 czołgów T-54A i 9 transporterów opancerzonych BTR-152⁵⁴. Skadrowany pułk zmechanizowany miał strukturę zbliżoną do pułku rozwiniętego. Bataliony piechoty zmotoryzowanej, kompania łączności, bateria artylerii przeciwlotniczej i artyleria pułkowa zostały tu całkowicie skadrowane. Zamiast batalionu szkolnego utworzono pułkową szkołę podoficerską. Charakter pododdziału szkolnego nadano również batalionowi czołgów średnich. Znajdowały się w nim trzy kompanie szkolne. Pozostałe pododdziały pułku miały skład identyczny jak w pułku rozwiniętym. Stan osobowy liczył 875 żołnierzy. Sprzęt bojowy stanowiło: 31 czołgów średnich T-54A, 9 transporterów opancerzonych BTR-152 i 1 transporter opancerzony BTR-40⁵⁵.

W pułku czołgów i artylerii pancernej dokonano zmiany składu kompanii dział pancernych. Zamiast trzech plutonów po 3 działa wprowadzono tam dwa plutony po 2 działa, co spowodowało zmniejszenie ogólnej liczby dział o połowę. Pozostałe pododdziały i ogniwa organizacyjne pozostawiono bez zmian. Pułk liczył 507 żołnierzy. Jego uzbrojenie stanowiło: 42 czołgi T-54A, 5 dział pancernych ISU-122 i 1 transporter opancerzony BTR-152⁵⁶.

W **dywizji pancernej** w pułku czołgów średnich zrezygnowano, podobnie jak w DZ, z kompanii czołgów ciężkich (tworząc w zamian piątą kompanię czołgów średnich). Pułk liczył 486 żołnierzy. Jego sprzęt bojowy stanowiły: 52 czołgi T-54A i 1 transporter opancerzony BTR-152⁵⁷. Struktura organizacyjna skadrowanego pułku czołgów średnich zbliżona była do pułku rozwiniętego. Zasadniczą różnicą była mniejsza

⁵² Tamże, 1544/73/3978, k. 2-13. Etat nr 2/211 pułku czołgów i artylerii pancernej z 2 IV 1957 r.

⁵³ Tamże, 1545/73/84, k. 148-149. Zarządzenie Szefa Sztabu Generalnego nr 070/Org. z 4 VII 1958 r.

⁵⁴ Tamże, 1678/84/494, k. 4-28. Etat nr 5/235 pułku zmechanizowanego z 4 X 1958 r.

⁵⁵ Tamże, 1678/84/495, k. 2-27. Etat nr 5/236 skadrowanego pułku zmechanizowanego z 4 X 1958 r.

⁵⁶ Tamże, 1678/84/496, k. 2-18. Etat nr 5/237 pułku czołgów i artylerii pancernej z 4 X 1958 r.

⁵⁷ Tamże, 1678/84/483, k. 2-11. Etat nr 5/245 pułku czołgów średnich z 4 X 1958 r.

liczba kompanii czołgów średnich, których było tylko trzy. Podobnie jak w pułku rozwiązanej zlikwidowanej kompanii czołgów ciężkich. Stan osobowy wynosił: 905 żołnierzy. Sprzęt bojowy stanowiło: 56 czołgów średnich T-54A i 1 transporter opancerzony BTR-152⁵⁸.

W pułku zmechanizowanym pododdziały bojowe składały się z: dwóch batalionów piechoty zmotoryzowanej, batalionu czołgów średnich, baterii artylerii przeciwlotniczej i artylerii pułkowej. W każdym batalionie piechoty zmotoryzowanej były: trzy kompanie piechoty zmotoryzowanej oraz kompania wsparcia. Batalion czołgów średnich miał trzy kompanie czołgów. W artylerii pułkowej znajdowały się: pluton dowodzenia, bateria moździerzy 120 mm i bateria artylerii przeciwpancernej. W pułku był również batalion szkolny. Pułk liczył 1.278 żołnierzy. Uzbrojenie stanowiło: 31 czołgów średnich T-54A, 9 transporterów opancerzonych BTR-152, 1 transporter opancerzony BTR-40, 4 armaty przeciwpancerne 85 mm, 2 działa bezodrzutowe 82 mm, 4 armaty przeciwpancerne 57 mm, 4 armaty przeciwlotnicze 37 mm, 6 moździerzy 120 mm, 10 moździerzy 82 mm, 45 granatników przeciwpancernych RPG-2 i 11 przeciwlotniczych zestawów PKM-2⁵⁹.

W grudniu 1959 r. zreorganizowano pododdziały przeciwlotnicze: pułku czołgów i artylerii pancernej DZ oraz pułku czołgów średnich i skadrowanego pułku czołgów średnich DPanc. W każdym z tych pułków wprowadzono na uzbrojenie samobieżne działa przeciwlotnicze ZSU-57x2. W pułku czołgów i artylerii pancernej zamiast baterii przeciwlotniczej powstały dwa samodzielne plutony: samobieżnych armat przeciwlotniczych i artylerii przeciwlotniczej. W pułkach czołgów średnich plutony samobieżnych armat przeciwlotniczych zastąpiły dotychczas istniejące plutony artylerii przeciwlotniczej⁶⁰.

We wrześniu 1960 r. dokonano reorganizacji kompanii wsparcia batalionów piechoty zmotoryzowanej pułków zmechanizowanych DZ i DPanc. W kompaniach tych wprowadzono plutony dział bezodrzutowych 82 mm, przy czym w pułku zmechanizowanym DPanc zmniejszono jednocześnie liczbę plutonów moździerzy 82 mm z 2 do 1⁶¹.

4. Struktury organizacyjne w latach 1961-1970

Pierwsza połowa lat sześćdziesiątych była okresem intensywnych zmian organizacyjnych wojsk pancernych i zmechanizowanych. Zapoczątkowało je wprowadzenie w dywizjach pancernych i zmechanizowanych tzw. etatów pokojowo-wojennych, które miały zapewnić zdolność do szybkiego rozpoczęcia działań bojowych w warunkach niespodziewanego wybuchu wojny. Etaty te objęły większość dywizji znajdujących się w zachodniej i północnej części kraju, które przewidziano do użycia w pierwszej kolejności. Pozostałe dywizje miały podobną strukturę organizacyjną, lecz cechował je różny stopień skadrowania. W zależności od potrzeb spełniały one rolę dywizji szkolnych lub ośrodków mobilizacyjno - szkoleniowych.

⁵⁸ Tamże, 1678/84/484, k. 3-19. Etat nr 5/246 pułku czołgów średnich z 4 X 1958 r.

⁵⁹ Tamże, 1678/84/482, k. 2-20. Etat nr 5/244 pułku zmechanizowanego z 4 X 1958 r.

⁶⁰ Tamże, 1678/84/483. Zarządzenie organizacyjne Szt. Gen. WP nr 0138/Org. z 5 XII 1959 r.

⁶¹ Tamże, 1678/84/333. Zarządzenie organizacyjne Szt. Gen. WP nr 076/Org. z 19 IX 1960 r.

Pierwszą **dywizją zmechanizowaną**, która otrzymała nowe etaty pokojowo-wojenne była 11. DZ. W jej składzie znajdowały się: trzy pułki zmechanizowane, pułk czołgów średnich, pułk artylerii haubic, dywizjon artylerii raketowej, dywizjon artylerii przeciwlotniczej, batalion rozpoznawczy, batalion saperów, batalion łączności, batalion samochodowy, batalion medyczny, kompania sztabowa, kompania obrony przeciwchemicznej, bateria dowodzenia, ruchome warsztaty naprawy czołgów, ruchome warsztaty naprawy samochodów, dywizyjne warsztaty uzbrojenia, dywizyjny punkt zaopatrzenia, klucz lotniczy, piekarnia polowa, kasa polowa i stacja pocztowa⁶². W pułku zmechanizowanym tej dywizji znajdowały się: trzy bataliony piechoty zmotoryzowanej, batalion czołgów, artyleria pułkowa, kompanie: łączności, saperów i medyczna oraz plutony: przeciwlotniczy, rozpoznawczy i rozpoznania skażeń. Batalion piechoty zmotoryzowanej miał w swym składzie: trzy kompanie piechoty, kompanię wsparcia oraz pododdziały zabezpieczenia jak: plutony łączności, zaopatrzenia i medyczny oraz drużyna naprawy samochodów. Batalion czołgów składał się z trzech kompanii czołgów. Oprócz tego znajdowały się tam: pluton łączności, pluton medyczny i drużyna gospodarcza. Artyleria pułkowa odpowiadała wielkością dywizjonowi artylerii. W jej składzie były dwie baterie: moździerzy i artylerii przeciwpancernej. Pułkowy pluton rozpoznawczy miał strukturę zbliżoną do plutonu zmechanizowanego (w jego składzie były 4 drużyny rozpoznawcze na opancerzonych samochodach rozpoznawczych oraz 3 czołgi). Stan osobowy pułku zmechanizowanego wynosił 1.651 żołnierzy. Zasadnicze uzbrojenie stanowiły: 34 czołgi średnie T-34/85, 3 transportery opancerzone BTR-152, 4 rozpoznawcze samochody opancerzone BRDM-1. Sprzęt artyleryjski składał się z: 6 armat przeciwpancernych 85 mm, 6 dział bezodrzutowych 82 mm, 6 armat przeciwpancernych 57 mm, 6 moździerzy 120 mm i 9 moździerzy 82 mm⁶³.

Pułk czołgów średnich posiadał: pięć kompanii czołgów, kompanię łączności, kompanię medyczną oraz plutony: rozpoznawczy, przeciwlotniczy, saperów i rozpoznania skażeń. Pułk liczył 669 żołnierzy. Sprzęt bojowy obejmował: 69 czołgów średnich T-34/85, 2 transportery opancerzone BTR-152 i 4 rozpoznawcze samochody opancerzone BRDM⁶⁴.

Kompania rozpoznawcza DZ miała strukturę będącą połączeniem rozwiązań organizacyjnych kompanii piechoty zmotoryzowanej i kompanii czołgów. W jej składzie znajdowały się: pluton transporterów opancerzonych, pluton motocykli, pluton czołgów średnich, pluton czołgów pływających, drużyna naprawy wozów bojowych i samochodów oraz drużyna gospodarcza. Kompania liczyła 96 żołnierzy. Jej uzbrojenie stanowiły: 3 czołgi średnie T-34/85, 3 czołgi pływające PT-76, 6 transporterów opancerzonych BTR-40 i 5 granatników przeciwpancernych RPG-2⁶⁵.

Dywizja pancerna miała w swym składzie trzy pułki czołgów średnich i pułk zmechanizowany oraz pozostałe pododdziały wsparcia i zabezpieczenia tak jak w DZ. Struktura każdego z pułków czołgów obejmowała: pięć kompanii czołgów, kompanię piechoty zmotoryzowanej, kompanię łączności i medyczną oraz plutony: rozpoznawczy, samobieżnych armat przeciwlotniczych, saperów i rozpoznania skażeń. Pułk czołgów

⁶² Tamże, 1677/84/7, Zarządzenie szefa Sztabu Generalnego nr 059/Org. z 15 VII 1961r.

⁶³ Tamże, 1678/84/868, k. 7-28. Etat Nr 5/262 pułku zmechanizowanego (DZ, DPanc) z 14 VII 1961 r.

⁶⁴ Tamże, 1678/84/1709, k. 5-19. Etat Nr 5/263 pułku czołgów średnich DZ z 14 VII 1962 r.

⁶⁵ Tamże, 1678/84/1714, k. 3-6. Etat Nr 5/270 kompanii rozpoznawczej (DZ, DPanc) z 14 VII 1961 r.

miał etatowo 756 żołnierzy. Jego podstawowe uzbrojenie stanowiło: 69 czołgów średnich T-54A, 7 transporterów opancerzonych BTR-152, 4 rozpoznawcze samochody opancerzone BRDM (lub transportery opancerzone BTR-40) oraz 3 samobieżne działa przeciwlotnicze ZSU 57x2⁶⁶.

W sierpniu 1961 r. dla 1. i 15. DZ wprowadzono etaty „szkolnej” dywizji **zmechanizowanej**. W 15. DZ pułki zmechanizowane miały zróżnicowaną organizację. Pierwszy typ pułku zmechanizowanego posiadał: dwa bataliony szkolne (rozpoznawczy i czołgów średnich) i dwa bataliony piechoty zmotoryzowanej. Bataliony piechoty zmotoryzowanej miały po trzy kompanie piechoty zmotoryzowanej i kompanię wsparcia. W pierwszym batalionie rozwinięta była jedna kompania piechoty zmotoryzowanej, a pozostałe skadrowane. W drugim batalionie skadrowane były wszystkie kompanie. Stan osobowy pułku stanowiło 1.139 żołnierzy. Na jego uzbrojeniu znajdowało się 20 czołgów T-54A, 2 transportery opancerzone BTR-40, 6 armat przeciwpancernych 85 mm, 4 działa bezodrzutowe 82 mm, 4 armaty przeciwpancerne 57 mm, 6 moździerzy 120 mm, 6 moździerzy 82 mm, 4 zestawy PKM-2 i 49 granatników RPG-2⁶⁷. Pułk zmechanizowany drugiego typu miał: jeden szkolny batalion czołgów średnich oraz trzy bataliony piechoty zmotoryzowanej, w tym dwa skadrowane. Batalion piechoty zmotoryzowanej posiadał trzy kompanie piechoty zmotoryzowanej i kompanię wsparcia. Tylko jedna kompania piechoty była rozwinięta, a wszystkie pozostałe w pełni skadrowane. Dwa pozostałe skadrowane bataliony piechoty zmotoryzowanej miały skadrowane wszystkie pododdziały. Pułk liczył 646 żołnierzy. Jego sprzęt bojowy składał się z 30 czołgów T-34/85 i 1 transportera BTR-152⁶⁸. Trzeci typ pułku zmechanizowanego posiadał: dwa bataliony szkolne (piechoty zmotoryzowanej i czołgów) oraz dwa bataliony piechoty zmotoryzowanej, w tym jeden całkowicie skadrowany. Struktura batalionów piechoty zmotoryzowanej była taka sama jak w pułku pierwszego typu. Etatowo w pułku było 1.097 żołnierzy. Uzbrojenie obejmowało: 30 czołgów T-34/85, 1 transporter opancerzony BTR-152, 6 armat przeciwpancernych 85 mm, 4 działa bezodrzutowe 82 mm, 4 armaty przeciwpancerne 57 mm, 6 moździerzy 120 mm, 6 moździerzy 82 mm, 7 karabinów przeciwlotniczych PKM-2 i 46 granatników RPG-2⁶⁹.

Pułk czołgów średnich miał strukturę zbliżoną do pułku czołgów z etatem pokojowo-wojennym. Różnice dotyczyły części pododdziałów zabezpieczenia oraz pododdziałów bojowych. Wśród pododdziałów zabezpieczenia nie było tu plutonu rozpoznania skażeń i plutonu saperów. Zamiast kompanii łączności był pluton, a w miejsce kompanii medycznej izba chorych. Z pododdziałów bojowych wyłączono pluton rozpoznawczy i pluton samobieżnych dział przeciwlotniczych. Typowe kompanie czołgów średnich zastąpiły pododdziały szkolne. Oprócz tego była tam kompania obsługi. Szkolny charakter pułku powodował, że jego stan osobowy wynosił 1.159 żołnierzy (w etacie pokojowo-wojennym 756 żołnierzy). Sprzęt bojowy stanowiło: 40 czołgów średnich T-54A⁷⁰.

⁶⁶ Tamże, 1678/84/1721, k. 5-21. Etat Nr 5/283 pułku czołgów średnich dywizji pancerniej z 14 VII 1961 r.

⁶⁷ Tamże, 1678/84/714, k. 3-28. Etat Nr 5/291 pułku zmechanizowanego DZ z 28 VIII 1961 r.

⁶⁸ Tamże, 1678/84/715, k. 2-21. Etat Nr 5/292 pułku zmechanizowanego DZ z 28 VIII 1961 r.

⁶⁹ Tamże, 1678/84/716, k. 2-28. Etat Nr 5/293 pułku zmechanizowanego DZ z 28 VIII 1961 r.

⁷⁰ Tamże, 1678/84/712, k. 2-13. Etat Nr 5/294 pułku czołgów średnich DZ z 28 VIII 1961 r.

Organizacja kompanii rozpoznawczej nie różniła się od jej odpowiednika w strukturze pokojowo-wojennej. Jedynym dodatkowym elementem były tu cztery skadrowane plutony rozpoznawcze przeznaczone dla trzech pułków zmechanizowanych i pułku czołgów. Skupienie tych plutonów w kompanii rozpoznawczej było podyktowane względami szkoleniowymi. Stan osobowy kompanii wynosił 87 żołnierzy. Na jej uzbrojeniu znajdowały się: 3 czołgi średnie T-34/85, 3 czołgi pływające PT-76, 5 transporterów opancerzonych BTR-40 i 16 opancerzonych samochodów rozpoznawczych BRDM⁷¹.

Dla potrzeb 1. Dywizji Zmechanizowanej wprowadzono odrębne etaty dla: pułków zmechanizowanych (dwa typy), pułku czołgów średnich i kompanii rozpoznawczej. Pułk zmechanizowany pierwszego typu miał w swym składzie: dwa szkolne bataliony piechoty zmotoryzowanej, rozwinięty batalion piechoty zmotoryzowanej i kompanię czołgów średnich. Rozwinięty batalion piechoty zmotoryzowanej posiadał: trzy kompanie piechoty i kompanię wsparcia. Stan osobowy pułku wynosił 1.147 żołnierzy. Na uzbrojeniu znajdowało się: 10 czołgów T-34/85, 1 transporter opancerzony BTR-152, 4 armaty przeciwpancerne 85 mm, 2 działa bezodrzutowe 82 mm, 2 armaty przeciwpancerne 57 mm, 4 moździerze 120 mm, 3 moździerze 82 mm, 4 przeciwlotnicze PKM-2 i 76 granatników RPG-2⁷². W pułku zmechanizowanym drugiego typu wśród pododdziałów były: trzy bataliony piechoty zmotoryzowanej, w tym dwa całkowicie skadrowane oraz kompania czołgów średnich. Batalion piechoty zmotoryzowanej (częściowo rozwinięty) miał jedną kompanię piechoty zmotoryzowanej, dwie całkowicie skadrowane kompanie piechoty oraz również skadrowaną kompanię wsparcia. Skadrowane bataliony piechoty zmotoryzowanej miały także trzy kompanie piechoty i kompanię wsparcia. W pułku było tylko 359 żołnierzy. Jego uzbrojenie stanowiło: 10 czołgów T-34/85, 1 transporter opancerzony BTR-152, 6 armat przeciwpancernych 85 mm, 6 dział bezodrzutowych 82 mm, 6 armat przeciwpancernych 57 mm, 6 moździerzy 120 mm, 9 moździerzy 82 mm, 4 przeciwlotnicze karabiny maszynowe PKM-2 i 61 granatników RPG-2⁷³. Pułk czołgów średnich miał typowo szkolny charakter. W miejscu pododdziałów bojowych były tu: cztery kompanie szkolne i kompania obsługi. Etatowo pułk liczył 752 żołnierzy. Sprzęt bojowy stanowiło: 51 czołgów T-34/85⁷⁴.

W marcu 1962 r., w związku z przeniesieniem na etaty dywizji zmechanizowanej 3., 4. i 9. Dywizji Piechoty, wprowadzono nowe etaty **skadrowanej dywizji zmechanizowanej**. W pułku zmechanizowanym były trzy bataliony piechoty zmotoryzowanej, z których każdy miał inny stopień skadrowania, kompania czołgów średnich i artyleria pułkowa. Najbardziej rozwinięty batalion miał jedną kompletną kompanię piechoty zmotoryzowanej oraz skadrowane dwie kompanie piechoty i kompanię wsparcia. W pozostałych dwóch batalionach skadrowane były wszystkie kompanie. W artylerii pułkowej rozwinięta była bateria moździerzy 120 mm, natomiast bateria armat przeciwpancernych została w znacznym stopniu skadrowana. Pułk liczył 318 żołnierzy. Na jego uzbrojeniu znajdowało się: 7 czołgów T-34/85, 1 transporter opancerzony BTR-152, 6 armat przeciwpancernych 85 mm, 6 dział bezodrzutowych 82 mm, 6 armat prze-

⁷¹ Tamże, 1678/84/721, k. 2-5. Etat Nr 5/301 kompanii rozpoznawczej DZ z 28 VIII 1961 r.

⁷² Tamże, 1678/84/847, k. 2-24. Etat Nr 5/309 pułku zmechanizowanego DZ z 28 VIII 1961 r.

⁷³ Tamże, 1678/84/1292, k. 3-19. Etat Nr 5/310 pułku zmechanizowanego DZ z 28 VIII 1961 r.

⁷⁴ Tamże, 1678/84/1293, k. 2-14. Etat Nr 5/311 pułku czołgów średnich DZ z 28 VIII 1961 r.

ciwpancernych 57 mm, 6 moździerzy 120 mm, 9 moździerzy 82 mm, 4 karabiny przeciwlotnicze PKM-2 i 61 granatników RPG-2⁷⁵.

Organizacja pułku czołgów średnich była zbliżona do struktur tego typu jednostek w innych dywizjach. Spośród pododdziałów bojowych pułk posiadał: pięć kompanii czołgów średnich, pluton piechoty oraz skadrowany pluton przeciwlotniczy. Stan osobowy pułku wynosił 212 żołnierzy. Na jego uzbrojeniu znajdowało się: 36 czołgów średnich T-34/85⁷⁶.

Kompania rozpoznawcza miała w porównaniu do kompanii z innych dywizji bardziej uproszczoną strukturę. W jej skład wchodziły: pluton motocyklistów, cztery plutony rozpoznawcze (dla pułków zmechanizowanych i pułku czołgów dywizji), drużyna naprawy wozów bojowych i samochodów oraz drużyna gospodarcza. Wszystkie te pododdziały były skadrowane. Łącznie w kompanii było 16 żołnierzy. Jej uzbrojenie stanowiły: 1 transporter opancerzony BTR-40 i 12 opancerzonych samochodów rozpoznawczych BRDM-1⁷⁷.

W maju 1962 r. wprowadzono zmiany w etatach pułku zmechanizowanego i pułków czołgów 5. DPanc. W pułku zmechanizowanym w miejsce samochodów ciężarowych znajdujących się w batalionach piechoty zmotoryzowanej, kompanii łączności i plutonie rozpoznawczym wprowadzono transportery opancerzone BTR-152 i BTR-40. Podobnie uczyniono w plutonie rozpoznawczym i kompanii piechoty zmotoryzowanej pułku czołgów. W rezultacie tych zmian jednostki dywizji zostały całkowicie „zmechanizowane”, co odbyło się kosztem wycofania transporterów z innych dywizji⁷⁸.

W sierpniu dokonano kolejnej korekty etatów w pułkach czołgów średnich. Rozwiązano plutony samobieżnych armat przeciwlotniczych ZSU-2x57. Pozyskany tą drogą sprzęt wykorzystano do utworzenia w dywizjonie artylerii przeciwlotniczej DPanc baterii samobieżnych armat przeciwlotniczych składających się z: trzech plutonów dział samobieżnych i drużyny naprawy wozów bojowych⁷⁹.

Na początku września wprowadzono w szkolnych DZ nowe etaty dla: pułków zmechanizowanych i pułku czołgów. Pułk zmechanizowany był częściowo skadrowany. W jego składzie znajdowały się: dwa bataliony piechoty zmotoryzowanej, szkolny batalion piechoty zmotoryzowanej, szkolny batalion czołgów średnich i artyleria pułkowa. W batalionach piechoty zmotoryzowanej rozwinięta była tylko jedna kompania piechoty, pozostałe pododdziały były całkowicie skadrowane. Również w artylerii pułkowej w obu bateriach pełny skład miały tylko plutony dowodzenia, a plutony ogniowe skadrowano. Pułk liczył 738 żołnierzy. Podstawowe uzbrojenie stanowiło: 20 czołgów średnich T-34/85, 1 transporter opancerzony BTR-152, 6 armat przeciwpancernych 85 mm, 4 działa bezodrzutowe 82 mm, 4 armaty przeciwpancerne 57 mm, 6 moździerzy 120

⁷⁵ Tamże, 1678/84/958, k. 3-20. Etat Nr 5/324 pułku zmechanizowanego DZ z 7 III 1962 r.

⁷⁶ Tamże, 1678/84/960, k. 2-16. Etat Nr 5/327 pułku artylerii DZ z 7 III 1962 r.

⁷⁷ Tamże, 1678/84/962, k. 2-4. Etat Nr 5/331 kompanii rozpoznawczej DZ z 7 III 1962 r.

⁷⁸ Archiwum Dowództwa Wojsk Lądowych Oddział Wrocław (dalej ADWL Wrocław) 013641/66/2, k. 444-447. Zarządzenie Szefa Sztabu Generalnego WP Nr 057/Org. z 29 V 1962 r.

⁷⁹ ADWL Wrocław, 013641/30/66, k. 228-230. Zarządzenie Szefa Sztabu Generalnego WP Nr 0105/Org. z 28 VIII 1962 r.

mm, 6 moździerzy 82 mm, 47 granatników RPG-2 i 8 karabinów przeciwlotniczych PKM-2⁸⁰.

Pułk czołgów był już w całości jednostką szkolną. W miejsce pododdziałów bojowych znajdowało się tu sześć kompanii szkolnych. Kompanie szkolne zabezpieczała kompania obsługi. Stan osobowy pułku był dość liczny i wynosił 1.675 żołnierzy. Uzbrojenie stanowiło: 40 czołgów średnich T-54A, 4 czołgi ciężkie IS-2 i 3 czołgi pływające PT-76⁸¹.

W 1963r. rozpoczęto formowanie w składzie dywizji pancernych i zmechanizowanych dywizjonów rakiet taktycznych (nazywanych dla zamaskowania dywizjonami artylerii). W pierwszej kolejności dywizjony te włączono do dywizji pancernych (5, 10, 11, 16 i 20)⁸².

W połowie 1964 r. weszły nowe etaty dla „szkolnych” dywizji zmechanizowanych (2. i 15. DZ) obejmujące: pułki zmechanizowane i pułki czołgów oraz kompanię rozpoznawczą. W 2. DZ pułk zmechanizowany miał w swym składzie: trzy bataliony piechoty zmotoryzowanej, w tym dwa głęboko skadrowane, szkolny batalion czołgów średnich i artylerię pułkową. „Rozwinięty” batalion piechoty zmotoryzowanej miał nietypową strukturę, gdyż znajdowały się tam: kompania ochrony i obsługi, kompania szkolna oraz skadrowana kompania wsparcia. W skadrowanych batalionach piechoty zmotoryzowanej było tylko dowództwo batalionu i dwóch dowódców kompanii. W szkolnym batalionie czołgów średnich znajdowały się dwie kompanie szkolne. Artyleria pułkowa miała częściowo rozwiniętą baterię moździerzy, a baterię armat przeciwpancernych skadrowaną. Stan etatowy ludzi wynosił 559 żołnierzy. Na uzbrojeniu pułku było: 20 czołgów T-34/85, 1 transporter opancerzony, 6 armat przeciwpancernych 85 mm, 6 dział bezodrzutowych 82mm, 6 armat przeciwpancernych 57 mm, 6 moździerzy 120 mm, 9 moździerzy 82 mm i 15 granatników RPG-2⁸³.

W 15. DZ w pułku zmechanizowanym znajdowały się dwa bataliony piechoty zmotoryzowanej (w tym jeden skadrowany), szkolny batalion rozpoznawczy i szkolny batalion czołgów. Struktura batalionów piechoty zmotoryzowanej była taka sama jak w pułku 2. DZ. Szkolny batalion rozpoznawczy posiadał trzy kompanie szkolne, skadrowaną kompanię wsparcia i pluton transportowy. Szkolny batalion czołgów też miał trzy kompanie szkolne. W pułku było 1.179 żołnierzy. Jego podstawowy sprzęt bojowy stanowiło 25 czołgów T-54A i 1 transporter opancerzony⁸⁴.

Pułk czołgów średnich 2. DZ był typową jednostką szkolną. Znajdowało się tu sześć kompanii szkolnych i kompania obsługi. Liczba żołnierzy wynosiła 1.389 osób. Uzbrojenie stanowiło: 40 czołgów T-54A i 1 transporter opancerzony⁸⁵. Podobnie było w pułku czołgów 15. DZ, z tym że liczbę kompanii szkolnych zmniejszono do pięciu⁸⁶.

---

⁸⁰ CAW 1678/84/723, k. 2-23. Etat Nr 5/338 pułku zmechanizowanego DZ z 5 IX 1962 r.

⁸¹ Tamże, 1678/84/725, k. 2-16. Etat Nr 5/340 pułku czołgów DZ z 5 IX 1962 r.

⁸² Tamże, 1677/84/18, k. 99, 101 i 106. Zarządzenia szefa Sztabu Generalnego nr 059/Org. i 060/Org. z 8 IV 1963r. oraz 110/Org. z 23 VII 1963r.

⁸³ Tamże, 1678/84/1611, k. 2-19. Etat Nr 5/361 pułku zmechanizowanego DZ z 10 VI 1964 r.

⁸⁴ Tamże, 1678/84/1732, k. 2-21, Etat Nr 5/371 pułku zmechanizowanego DZ z 10 VI 1964 r.

⁸⁵ Tamże, 1678/84/1610, k. 2-15. Etat Nr 5/363 pułku czołgów średnich DZ z 10 VI 1964 r.

⁸⁶ Tamże, 1678/84/1735, k. 2-15. Etat Nr 5/374 pułku czołgów średnich DZ z 10 VI 1964 r.

Na przełomie 1964 i 1965 r. dla 3. i 9. DZ wprowadzono nowe etaty „skadrowanej” dywizji zmechanizowanej. Etaty te obejmowały podstawowe oddziały i pododdziały jak: pułk zmechanizowany i pułk czołgów średnich. Pułk zmechanizowany w miejsce typowych pododdziałów bojowych miał tylko jeden batalion ochrony i szkolenia rezerw. Składał się on z: kompanii ochrony i skadrowanej kompanii piechoty zmotoryzowanej. Pozostałe ogniwa dowodzenia i zabezpieczenia logistycznego z wyjątkiem sekcji technicznej, której podporządkowana została kompania napraw i konserwacji, zorganizowane były wg dotychczasowych zasad. W pułku było 226 żołnierzy. Jego uzbrojenie stanowiły: 2 czołgi T-34/85 i 15 granatników RPG-2⁸⁷. W pułku czołgów średnich liczbę pododdziałów bojowych zredukowano do jednej kompanii czołgów i plutonu ochrony. Stan osobowy pułku wynosił 208 żołnierzy. Na uzbrojeniu było tylko 7 czołgów T-34/85⁸⁸.

W 1966 r. rozpoczęto wprowadzanie nowych etatów pokojowo – wojennych **dywizji zmechanizowanej**. Pierwszym związkiem taktycznym przeniesionym na nowe etaty była 4. DZ. W nowej strukturze w miejsce dywizjonu artylerii przeciwlotniczej utworzono pułk. Na bazie batalionu transportowego sformowano batalion zabezpieczenia, do którego włączono też dywizyjny punkt zaopatrzenia i piekarnię polową. Dotychczas samodzielną kasę polową i stację pocztową włączono do dowództwa dywizji⁸⁹. W pułku zmechanizowanym znajdowały się trzy bataliony piechoty zmotoryzowanej (w każdym trzy kompanie piechoty zmotoryzowanej i kompania wsparcia), batalion czołgów (trzy kompanie czołgów), artyleria pułkowa (bateria haubic 122 mm, bateria przeciwpancerna), kompanie: rozpoznawcza, saperów, łączności, medyczna, remontowa i transportowa oraz plutony: chemiczny, przeciwlotniczy, remontu uzbrojenia i regulacji ruchu. Pułk liczył 1636 żołnierzy. Jego uzbrojenie stanowiło: 31 czołgów T-54A (przejściowo T-34/85), 79 transporterów opancerzonych SKOT, 11 opancerzonych samochodów rozpoznawczych BRDM-1, 3 samobieżne wyrzutnie ppk „Trzmiel”, 6 haubic 122 mm, 9 armat przeciwpancernych 85 mm, 9 moździerzy 120 mm, 9 moździerzy 85 mm, 6 dział bezodrzutowych 82 mm, 94 granatniki przeciwpancerne RPG-2, 132 granatniki AK-GN, 18 ciężkich karabinów maszynowych, 98 ręcznych karabinów maszynowych i 27 karabinów wyborowych⁹⁰.

W 1967r. dokonano reorganizacji pododdziałów remontowych dywizji pancernych i zmechanizowanych. W miejsce ruchomych warsztatów naprawy czołgów i samochodów oraz dywizyjnych warsztatów uzbrojenia utworzono bataliony remontowe⁹¹. W drugiej połowie tego roku na nowe etaty pokojowo – wojenne przeniesiona została 12. DZ⁹².

Na początku 1968r., w związku z wprowadzeniem na uzbrojenie samobieżnych dział przeciwlotniczych ZSU 23x4 „Szyłka”, rozpoczęto w pułkach zmechanizowanych 4. DZ organizowanie, w miejsce plutonów przeciwlotniczych PKM-2, plutonów dział samobieżnych⁹³.

Wiosną tego roku na nowe etaty pokojowo - wojenne zaczęto przenosić **dywizje pancerne**. W pierwszej kolejności objęły one 5. i 20. DPanc. W nowej strukturze w miejsce

⁸⁷ Tamże, 1678/84/1656, k. 2-14. Etat Nr 5/380 pułku zmechanizowanego DZ z 31 XII 1964 r.

⁸⁸ Tamże, 1678/84/1657, k. 2-12. Etat Nr 5/381 pułku czołgów średnich DZ z 31 XII 1964 r.

⁸⁹ Tamże, 1677/84/39, k. 238-241. Zarządzenie szefa Sztabu Generalnego nr 0145/Org. z 15 XI 1966r.

⁹⁰ Tamże, 1678/84/1790, k. 3-35. Etat Nr 5/387 pułku zmechanizowanego (DZ DPanc) z 8 XI 1966 r.

⁹¹ Tamże, 1677/84/42, k. 279-281. Zarządzenie szefa Sztabu Generalnego nr 038/Org. z 14 III 1967r.

⁹² Tamże, 1677/84/43, k. 237-239. Zarządzenie szefa Sztabu Generalnego nr 074/Org. z 8 VI 1967r

⁹³ Tamże, 1677/84/47, k. 33. Zarządzenie szefa Sztabu Generalnego nr 06/Org. z 8 I 1968r.

dywizjonu artylerii haubic utworzono pułk artylerii, a w miejsce kompanii rozpoznawczej batalion rozpoznawczy. Natomiast w oparciu o batalion transportowy, dywizyjny punkt zaopatrzenia i piekarnię połową powstał batalion zaopatrzenia⁹⁴. Na przełomie 1969 i 1970 r. nowe etaty otrzymały 10. i 11. DPanc, a w drugiej połowie 1970 r. również 16 DPanc.

---

⁹⁴ Tamże, 1677/84/48, k. 73-79. Zarządzenie szefa Sztabu Generalnego nr 051/Org. z 25 III 1968r